

Magdalena Żabowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Struktura powierzchniowa i głęboka

Struktura powierzchniowa to formalna budowa zdania, stanowiąca realizację dopuszczalnych w danym języku reguł leksykalno-gramatycznych oraz transformacji struktur składniowych. W gramatyce o podstawach semantycznych przyjmuje się kierunek od treści do formy, tzn. uznaje się istnienie semantycznych klas wyrażen, które formalizują się w postaci różnorodnych formalnie elementów leksykalnych, oraz istnienie semantycznych (uniwersalnych) reguł łączenia wyrażen, którym są podporządkowane formy (idiomatyczne) elementów języka. **Struktura głęboka** to semantyczna struktura treści wyrażanej za pomocą zdania. Między różnymi strukturami składniowymi może zachodzić tożsamość treści, a także za pomocą tej samej struktury powierzchniowej można wyrazić różne treści. W celu odzwierciedlenia struktury głębokiej tworzy się specjalne metajęzyki opisu (języki semantyczne), bazujące na logicznym rachunku predykatów bądź na języku naturalnym.

1. Najważniejsze koncepcje składniowo-semantyczne bazujące na opozycji struktury powierzchniowej i struktury głębokiej

Punktem odniesienia dla przyjmowanej w gramatyce semantycznej opozycji struktury powierzchniowej i struktury głębokiej jest gramatyka transformacyjna Noama Chomsky'ego, zgodnie z którą generowanie zdania zaczyna się od generowania jego struktury głębinowo-syntaktycznej, która następnie podlega interpretacji semantycznej (np. Newmeyer 1980).

W koncepcji Charlesa Fillmore'a elementami struktury głębokiej są role (odpowiadające zawartości semantycznej argumentów), por. przykładowe przypadki głębokie: Agens, Kontragens, Adresat, Rezultat, Instrument, Źródło, natomiast argumenty są elementami struktury powierzchniowej. Najważniejszym środkiem wyznaczającym struktury głębokie (struktury ról) i reguły ich przekształcania w struktury powierzchniowe (struktury argumentów) jest według Fillmore'a słownik, dlatego postulował on uszczegółowienie informacji syntaktycznej w opisie haseł czasownikowych (Apresjan 2000: 39–44).

Do koncepcji Fillmore'a nawiązują założenia modelu Sens↔Tekst – modelu syntezy semantycznej Igora A. Mel'čuka i Aleksandra K. Žolkovskiego, służącego do opisu semantycznych zbieżności i tożsamości (synonimii wyrażen językowych różnego typu) wyrażen

różniących się leksykalnie, por. wyróżnione funkcje leksykalne i parametry leksykalne (zob. Apresjan 2000: 49–65); por. poziom głębinowo-syntaktyczny i powierzchniowo-syntaktyczny. Zagadnienie synonimicznych środków języka (różnego typu) było rozwijane przez Jurija D. Apresjana (2000).

W składni predykatowo-argumentowej Stanisława Karolaka (1972, 1984, 2002) predykaty reprezentują pojęcia, które są realizowane za pomocą wyrażen predykatywnych. Implikacje predykatów mają charakter uniwersalny, ich realizacje w postaci wyrażen argumentowych przynależą do idiomatyki poszczególnych języków, tym samym są podporządkowane regułom ogólnym.

Z kolei w ramach koncepcji służących do opisu treści wypowiedzi postuluje się naturalny metajęzyk semantyczny – w ujęciu Anny Wierzbickiej (inspirowanym teorią Andrzeja Bogusławskiego) jest to „lingua mentalis” zbudowany zarówno ze słownika, na który składają się indefinibilia, jak i reguł syntaktycznych jego zdań. Przedmiotem opisu semantycznego nie są wyrazy, ale zdania. Analiza semantyczna polega na przyporządkowaniu wyrażeniu A parafrazy tego wyrażenia, tj. wyrażenia B w metajęzyku opisu semantycznego, które jest zapisem struktury głębokiej („struktury myśli, do uzewnętrznienia której służy A”) wyrażenia A. W tym ujęciu jedynym sposobem przedstawienia struktury głębokiej (struktury semantycznej) zdania jest dokonanie jego parafrazy za pomocą innego zdania, synonimicznego z danym, ale bardziej rozczłonkowanego. W ten sposób wyrażenie B stanowi zapis struktury głębokiej wyrażenia A (zob. Wierzbicka 1969: 11–12, 1988).

2. Struktura powierzchniowa i struktura głęboka w gramatyce semantycznej

Podstawowym założeniem gramatyki o podstawach semantycznych jest prymarność (w sensie ontologicznym i metodologicznym) bytów treściowych względem ich formalnych realizacji. Przyjmuje się – zarówno w odniesieniu do słownika, jak i gramatyki – istnienie w języku dwóch osobnych kategorii bytów: pojęciowych i formalnych, między którymi zachodzą stosunki nie-jednoznaczne, tj. różne struktury formalne mogą reprezentować tę samą strukturę pojęciową oraz dana struktura pojęciowa może być wyrażona za pomocą różnych środków formalnych. Zarówno leksykon języka, jak i jego gramatyka mogą być opisywane jako kategorie pojęciowo-semantyczne lub formalno-gramatyczne.

2.1. Semantyczne i formalne klasy predykatów

W gramatyce semantycznej predykaty reprezentują byty pojęciowe, które są formalizowane w postaci różnorodnych formalnie i kategoriałnie wyrażen. Zuzanna Topolińska wyróżniła 5 klas semantycznych predykatów: 1. informujące o relacjach między materialnymi częściami świata; formalizują się najczęściej jako czasowniki, np. *czyta*; 2. predykaty mentalne, tj. informujące o postawie mentalnej (intelektualnej, emocjonalnej, wolicjonalnej) autora tekstu w stosunku do sytuacji, o których mowa; najczęściej mają formę czasowników, np. *myśli, że*; 3. informujące o tym, jak autor tekstu widzi związki (logiczne, kauzatywne, temporalne, przestrzenne...) między sytuacjami, o których mowa; formalizują się najczęściej jako spójniki, rzadziej czasowniki, np. *dlatego, powodować (coś)*; 4. włączające referenta swojego argumentu do zbioru denotatów wyrażanego przez nie pojęcia generycznego; przybierają formę rzeczowników, np. *wędkarz*; 5. informujące o askrypcji nazwanej przez nie cechy

członem konstytutywnym propozycji i/lub argumentów; formalizują się jako przyimki i/lub przysłówki, np. *niechętnie, z przyjemnością* (zob. Topolińska 2018ab).

2.2. Semantyczne (uniwersalne) i formalne (idiomatyczne) reguły składniowe

W składni predykatowo-argumentowej (Karolak 1972, 1984, 2002) wyróżnia się dwa podstawowe zbiory reguł: (a) semantyczno-składniowe, które opisują, w jaki sposób łączą się lub wykluczają składniki treści wyrażen, por. **Muzyka jest skłonna do wzruszeń.*; (b) formalno-składniowe, które warunkują łączenie się lub wykluczanie form wyrażen, por. **Chłopiec jest skłonna do wzruszeń.* Te pierwsze reprezentują składnię semantyczną (składnię pojęć), uniwersalne dla wszystkich języków reguły łączenia pojęć, natomiast drugie – składnię strukturalną (składnię form), określającą idiomatyczne reguły istniejące w poszczególnych językach. W ten sposób tworzy się hierarchia składni: składnia pojęć dominuje nad składnią form, która jest jej podporządkowana, zob. → STRUKTURA PREDYKATOWO-ARGUMENTOWA → SKŁADNIA.

2.3. Zależności między poziomem treści i poziomem form

Różne struktury powierzchniowe mogą wyrażać tę samą strukturę głęboką; por. np. zdania *Piotr przepłynął czałem 100 metrów w ciągu 45 sekund.* – *Dystans 100 metrów Piotr przepłynął czałem w ciągu 45 sekund.*; *Na 100 metrów czałem Piotr potrzebował 45 sekund.*; *Stumetrówkę Piotr pokonał w czałem w 45 sekund.* (Apresjan 200: 28–29). Jednakowa informacja semantyczna wyrażana za pomocą różnych środków gramatycznych określana jest mianem synonimii składniowej → RELACJE SEMANTYCZNE MIĘDZY JEDNOSTKAMI LEKSYKALNYMI. Transpozycji składniowej podlegają zarówno wyrażenia, por. derywaty transpozycyjne typu *ruszać się – ruch*, jak i zdania, por. *Zakomunikował mi, że lekarz przyjechał.* – *Zakomunikował mi o przyjeździe lekarza.* (Apresjan 2000). W tym rozumieniu za równoznaczne uznaje się także treści wyrażane za pomocą różnych części mowy, np. *X ukrył swój wyjazd.* – *X wyjechał potajemnie.*, w tym wyrażen funkcyjnych, np. *Wystarczy, żeby wyszedł.* – *Gdy tylko wyjedzie.* (Apresjan 2000), oraz treści wyrażane za pomocą środków leksykalnych i gramatycznych, np. *dativus vs. przyimek*, por. *Kupił bluzkę Kasi.* – *Kupił bluzkę dla Kasi.* (por. Topolińska 2010; zob. też Wierzbicka 1980).

Z punktu widzenia „radykalnie semantycznych” modeli opisu istotne jest odróżnienie różnych treści wyrażanych za pomocą takich samych wykładników formalnych, np. *parentetycznego jak*, por. *Zrobił to (tak), jak zapowiedział.* vs. *Zrobił to, jak zapowiedział.* (Bogusławski 2008).

Także pewne struktury syntaktyczne mogą podlegać „dwuznacznej” interpretacji ze względu na wyrażaną treść, por. np. zdania względne, por. *Moja starsza córka, która ogromnie lubi przyjęcia...* – zdanie względne dystynkcyjne vs. narracyjne (Zawadowski 1952) czy nominalizacje, np. *Wyjazd Jana mnie cieszy – to, że wyjechał* vs. *to, że wyjedzie* (por. Panevova 1991).

Różne sposoby realizacji danej treści mogą być konsekwencją różnorodnych transformacji, takich jak np. kondensacje treści, niewypełnienie pozycji argumentu (zob. np. Kikiewicz i in. 2010).

3. Struktura głęboka w opracowaniach leksykograficznych

W naukowych opracowaniach leksykograficznych stanowiących odbicie założeń tych koncepcji teoretycznych, które bazują na rozróżnieniu struktury powierzchniowej i struktury

głębszej, w hasłach wprowadza się opis zarówno formalny, jak i pojęciowy wyrażenia, a także opis zależności między nimi (Apresjan, Mielczuk, Żółkowski 1972; Karolak i in. 1980).

→ RELACJE SEMANTYCZNE MIĘDZY JEDNOSTKAMI LEKSYKALNYMI, SKŁADNIA, STRUKTURA PREDYKATOWO-ARGUMENTOWA

Literatura

- Apresjan, J.D. 2000. *Semantyka leksykalna: synonimiczne środki języka*, wyd. 2, tłum. Z. Kozłowska, i A. Markowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Apresjan, J.D., I.A. Mielczuk, i A.K. Żółkowski. 1972. „Próba objaśniająco-kombinatorycznego słownika języka rosyjskiego”, tłum. J. Faryno. W *Semantyka i słownik*, red. A. Wierzbicka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–PAN, 79–93.
- Bogusławski, A. 2008. „O pewnym wykładniku równoważności lokucyjnej”. W *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen*, red. B. Wiemer, i V.A. Plungjan. München–Wien: Verlag Otto Sagner, 6–93.
- Karolak, S. 1972. *Zagadnienia składni ogólnej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak, S. 1984. „Składnia wyrażenia predykatywnych”. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 11–211.
- Karolak, S. 2002. *Podstawowe struktury języka polskiego*. Warszawa: SOW.
- Karolak, S., M. Cichońska, J. Kalamala, i in. 1980. *Semantyczno-syntaktyczny słownik czasowników odmiennych*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Kiklewicz, A., M. Korytkowska, J. Mazurkiewicz-Sułkowska, i in. 2010. *Podstawowe struktury zdaniowe współczesnych języków słowiańskich: białoruski, bułgarski, polski*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej UWM.
- Newmeyer, F.J. 1980. *Linguistic theory in America: The first quarter-century of transformational generative grammar*. New York: Academic Press.
- Panevová, J. 1991. „Remarks on Vagueness in Nominal Groups”. W *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*, red. M. Grochowski. Kraków: IJP PAN, 127–130.
- Topolińska, Z. 2010. „«Dla» – semantyka i składnia”. *Linguistica Copernicana* 1(3): 153–163.
- Topolińska, Z. 2018a. „Miejsce słowotwórstwa w gramatyce pisanej według formuły treść > forma”. *Linguistica Copernicana* 15: 61–71.
- Topolińska, Z. 2018b. „Organizacja treści w gramatyce pisanej wg formuły treść > forma (perspektywa słowiańska)”. *Rocznik Slawistyczny* 67: 119–127.
- Wierzbicka, A. 1969. *Dociekania semantyczne*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wierzbicka, A. 1980. *The Case for Surface Case*. Ann Arbor: Karoma.
- Wierzbicka, A. 1988. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Zawadowski, L. 1952. *Zagadnienia teorii zdań względnych*. Wrocław: WTN.

Maciej Grochowski

Instytut Języka Polskiego PAN

Struktura predykatowo-argumentowa

1. Podstawowy aparat pojęciowy

Termin tytułowy nazywa logiczno-semantyczną budowę zdania rozumianego jako sąd (propozycja). Objaśnienie tego terminu wymaga odniesienia z jednej strony do podstawowego komponentu jego treści, predykatu, a z drugiej strony do kategorii wyższego poziomu, mianowicie zdania.

Predykat w logice jest terminem co najmniej dwuznacznym, odnosi się do wielkości mentalnej i do wielkości semiotycznej (określenia mojego autorstwa). W pierwszym wypadku *predykat* to pojęcie, znaczenie (Frege 1977: 130–132), własność, funkcja (Reichenbach 1967: 45–46; Russell 1971: 186). W drugim wypadku *predykat* to wyrażenie opisujące własność lub relację (Marciszewski 1970: 229), nazwa własności lub relacji (Carnap 1995: 30), znak funkcyjny, nazwa funkcyjna (Reichenbach 1967: 46), funktor zdaniotwórczy od argumentów nazwowych (Borkowski 1970: 102; Marciszewski 1970: 229). Koncepcja kategorii funktorowych wywodzi się z gramatyki kategoryalnej Kazimierza Ajdukiewicza z 1935 roku (1974: 31, 1985: 222–242), a ma swoje źródła w teorii kategorii znaczeniowych Edmunda Husserla (2006).

Na kształtowanie się znaczenia terminu *predykat* w gramatyce polskiej w drugiej połowie XX wieku istotny wpływ miały prace Stanisława Karolaka (1972, 1974, 1977, 1984, 1999, 2001, 2002), Andrzeja Bogusławskiego (1973, 1974, 1978), Ireny Bellert (1970, 1972), Zuzanny Topolińskiej (1976, 1977, 1984). Uczni zdawali sobie sprawę z bisemii tego terminu w tradycji logicznej i operując nim w odniesieniu do języków naturalnych, starali się uściślać jego treść (szerzej zob. Grochowski 2020). Włodzimierz Pianka (2014) omówił różnice między diachronicznym (w tym etymologicznym) a synchronicznym (semantycznym) podejściem do terminu *predykat* i sposobami jego rozumienia w językach słowiańskich.

Dwuznaczność *predykatu* wynikała z równoczesnego operowania nim na płaszczyźnie pojęciowej (semantycznej) i znakowej (wyrażeniowej). Karolak (2001: 33–34), zakładając nadrzędność poziomu semantycznego nad wyrażeniowym, przyjął i rozpowszechnił konwencję terminologiczną, żeby termin **predykat** odnosić do poziomu semantycznego i żeby reprezentanta tego pojęcia na poziomie znakowym nazywać **wyrażeniem predykatywnym**.

Predykat pełni funkcję askryptywną. Analogiczna konwencja została przyjęta w odniesieniu do pojęcia **zdania**, reprezentującego poziom semantyczny; pojęciu temu odpowiada **wyrażenie zdaniowe** na poziomie znakowym.

Predykat jako pojęcie ma „charakter niezupełny”, inaczej mówiąc nie jest wielkością wystarczającą do samodzielnego „wyrażania pełnych skończonych myśli”, implikuje współobecność innych pojęć lub „wskazanie przedmiotów pozajęzykowych lub językowych” (Karolak 2001: 25). Predykat jest zdolny do tworzenia struktury, służy do konstytuowania propozycji (*dictum*) i jest jej głównym komponentem (Karolak 1999: 460). Gdyby predykaty nie były wielkościami otwartymi na inne byty, nie byłoby gramatyki. Jeden z najprostszych sposobów modelowania tej otwartości polega na stosowaniu zmiennych w rodzaju x , y , p , q lub form zaimków nieokreślonych *ktoś*, *coś*, albo umieszczaniu poziomych kresek na wysokości podstawy odpowiednich zapisów. Oznaczenia takie są integralną częścią predykatów, co uzasadnił obrazowo pół wieku temu Bogusławski (1973: 50), porównując predykat do rury, a zmienne do jej wlotu i wylotu. Por. też sąd uczonego: „Wyrażenie *wymienił* rozumiane w normalny sposób nie różni się niczym od wyrażenia *ktoś wymienił z kimś innym coś na coś innego* (o ile nie jest użyte z myślą o tych czy innych konkretnych przedmiotach)”.

Pojęcie spełniające implikację predykatu jest nazywane **argumentem**; predykat zespolony ze swoimi argumentami tworzy **strukturę predykatowo-argumentową**, inaczej mówiąc *propozycję* (Karolak 1984: 22, 2001: 29–30). Zarówno *predykat*, jak i *argument* są terminami relacyjnymi, zmieniają swoje funkcje w zależności od tego, czy służą konstytuowaniu struktury predykatowo-argumentowej (implikują), czy służą spełnieniu implikacji (są implikowane). Wskazanie przedmiotu pozajęzykowego (osoby lub rzeczy), implikowane przez predykat, stanowi jego **argument przedmiotowy**. Jeżeli funkcję argumentu pełni wskazanie na sytuację (inaczej mówiąc na stan rzeczy), a więc na propozycję (a nie na przedmiot), to jest ono **argumentem propozycjonalnym**, inaczej nieprzedmiotowym lub zdarzeniowym (Karolak 2001: 27, 30). Taki argument stanowi de facto odrębną strukturę predykatowo-argumentową wypełniającą pozycję argumentu (Karolak 1984: 69). Np. predykat x *stara się, żeby p*, reprezentowany w wyrażeniu zdaniowym *Staramy się, żeby inni byli szczęśliwi.*, implikuje pierwszy argument przedmiotowy, drugi nieprzedmiotowy, analogicznie predykat x *niecierpliwi się, że p*, reprezentowany w wyrażeniu zdaniowym *Maria niecierpliwi się, że Andrzej się spóźnia.*, implikuje pierwszy argument przedmiotowy, drugi nieprzedmiotowy, natomiast predykat x *zabił y-a z-em*, reprezentowany w wyrażeniu zdaniowym *Piotr zabił Jana uderzeniem sztyletu.*, implikuje dwa argumenty przedmiotowe, trzeci nieprzedmiotowy (Karolak 1974, 1977), a predykat x *namawiał y-a do z*, reprezentowany w wyrażeniu zdaniowym *Ewa namawiała Adama do wspólnego wyjazdu.*, implikuje również dwa argumenty przedmiotowe, a trzeci nieprzedmiotowy.

Predykaty implikujące wyłącznie argumenty przedmiotowe są nazywane predykatami pierwszego rzędu, a predykaty implikujące co najmniej jeden argument nieprzedmiotowy – predykatami wyższego rzędu (Karolak 1977).

Reprezentacja struktury predykatowo-argumentowej jest nazywana **wyrażeniem predykatowo-argumentowym**, reprezentacja predykatu *wyrażeniem predykatywnym*, a reprezentacja argumentu *wyrażeniem argumentowym*. Funkcję (referencyjną) wyrażeń argumentowych prymarnie pełnią zaimki wskazujące, zaimki osobowe i imiona własne.

W zależności od liczby implikowanych argumentów rozróżnia się predykaty jedno-, dwu-, trój-, czteroargumentowe. Por. przykłady predykatów (Karolak 1974: 13): (i) jednoargumentowych: *x jest chory*, *w x jest ciemno*, *x-owi chce się pić*; (ii) dwuargumentowych: *x jest w y*, *x jest kierownikiem y-a*, *x-owi podoba się y*; (iii) trójargumentowych: *x daje y-owi z*, *x jest między y a z*, *x znalazł y-a w z*; (iv) czteroargumentowych: *x płaci y-owi z za v*.

Podstawowa struktura predykatowo-argumentowa (PSPA) to struktura konstytuująca zdanie minimalne dla danego predykatu, a więc niezawierająca innych komponentów niż implikowane przez ten predykat. Wielkościami wyróżnionym na płaszczyźnie semantycznej odpowiadają reprezentujące je wyrażenia na poziomie znakowym; używa się w stosunku do nich terminów: podstawowe wyrażenie predykatowo-argumentowe (PWPA), wyrażenie zdaniowe i wyrażenie zdaniowe minimalne. Wyróżnienie PSPA pociąga za sobą istnienie również innych struktur predykatowo-argumentowych (SPA). Ta pierwsza przeciwstawia się wszystkim pozostałym zdolnością do konstytuowania zdania minimalnego.

Rozważany niekiedy w literaturze problem obligatoryjności i fakultatywności argumentów dotyczy wyłącznie struktury powierzchniowej wyrażeń zdaniowych. Jeżeli dane pojęcie, implikowane przez predykat, zostało uznane za jego argument (adekwatne ustalenie argumentów wymaga dekompozycji leksykalno-semantycznej predykatu, Karolak 1984: 54), to zależność między argumentem a predykatem na mocy definicji implikacji jest obligatoryjna. Obligatoryjność i fakultatywność wyrażeń argumentowych dotyczy konieczności ich użycia w wyrażeniach zdaniowych oraz możliwości usuwania z wyrażeń zdaniowych (Szumska 2017). Ocenie z punktu widzenia wymienionych cech podlegają jedynie poszczególne użycia wyrażeń zdaniowych.

Niepodstawowa struktura predykatowo-argumentowa (NPSPA) konstytuuje argument nieprzedmiotowy danego predykatu albo stanowi strukturę dodaną (inaczej: przyłączoną) do podstawowej bądź do jej komponentu. Na poziomie znakowym struktury te są reprezentowane przez niepodstawowe wyrażenia predykatowo-argumentowe. Np. w wyrażeniu zdaniowym *Kowalski starał się o fundusze na wyjazd do Australii*. argument nieprzedmiotowy predykatu podstawowego jest reprezentowany przez niepodstawowe wyrażenie predykatowo-argumentowe *fundusze na wyjazd do Australii*. W wyrażeniu zdaniowym *Piotr siedział na ławce z zamkniętymi oczami*. niepodstawowe wyrażenie predykatowo-argumentowe *z zamkniętymi oczami* jest dodane do podstawowego, a w wyrażeniu zdaniowym *Dziewczyna o kruczych lokach weszła do klasy*. niepodstawowe wyrażenie predykatowo-argumentowe *o kruczych lokach* jest dodane do wyrażenia argumentowego *dziewczyna*.

Argumenty jako pojęcia implikowane przez predykat przeciwstawiają się pojęciom kokurującym z predykatem, nazywanym niekiedy w literaturze adiunktami (Karolak 2002: 50) lub modyfikatorami predykatów (Przepiórkowski 2017ab). Na płaszczyźnie znakowej nazywa się je wyrażeniami adiunktywnymi albo częściej predykatywnymi niepodstawowymi, dodanymi lub przyłączonymi. Np. ciągi *z pistoletu*, *młotkiem* w wyrażeniach zdaniowych *Strzelił do uciekającego z pistoletu.*, *Wbił gwóźdź w ścianę młotkiem*. reprezentują argumenty przedmiotowe, a ciąg *widelcem* w wyrażeniu zdaniowym *Jadł rybę widelcem*. reprezentuje adiunkta; por. z wyrażeniem rozczłonkowanym *Jadł rybę, wkładając jej kawałki widelcem do ust.*, dowodzącym, że *widelcem* reprezentuje argument predykatu *wkładać*, a nie *jeść*.

2. Historia zagadnienia

W polskim językoznawstwie strukturalnym począwszy od lat 60. XX wieku zaczęły się kształtować koncepcje opisu składniowego czasowników oparte na teorii konotacji, a w kilka lat później koncepcje odwołujące się również do logicznego rachunku funkcyjnego, ujmujące czasowniki jako predykaty n-argumentowe. Pierwsze wyrosły z klasycznych prac Jerzego Kuryłowicza (1936, 1948, 1949) dotyczących prymarnych i sekundarnych funkcji syntaktycznych części mowy oraz relacji między członami konstytutywnymi zdania i grupy a ich członami określanym i określającym. Najbardziej znana z tamtego okresu jest klasyfikacja Zbigniewa Gołąba (1967), stosująca podział czasowników na podstawie konotacji formalnogramatycznej (por. też Heinz 1965). W tym samym czasie powstała klasyfikacja dystrybucyjna syntaktémów (w której istotną rolę odegrała konotacja) Henryka Misza (1967). Źródłem drugich koncepcji były amerykańskie teorie ról semantycznych, ukształtowane pod wpływem gramatyki generatywnej (Fillmore 1968ab; Chafe 1971; Platt 1971), a także reguły rachunku predykatów i rachunku zdań, zastosowane do opisu języków naturalnych (Reichenbach 1967). Od początku lat 70. XX wieku powstawały w Polsce programy opisu czasowników, łączące składnię i semantykę (do rzadkości należały koncepcje „czysto” składniowe, por. Saloni 1974, 1976) (por. np. Bellert, Saloni 1972; Bogusławski 1974; Karolak 1974).

Program Ireny Bellert i Zygmunta Salonia utożsamiał opis semantyczny czasownika ze zbiorem konsekwencji wynikających ze zdań minimalnych konstytuowanych przez ten czasownik i obejmował minimalną funkcję zdaniową, ograniczenia selekcyjne nałożone na pozycje syntaktyczne otwierane przez czasownik, role semantyczne argumentów implikowanych przez czasownik (tzw. przypadki głębokie, inaczej inwarianty semantyczne dla zmiennych argumentowych w postaci etykietek typu *agens, patiens, instrument*) oraz właściwości relacyjne czasownika, ustalane w wyniku porównania z innymi czasownikami, takie jak symetria, konwersja, synonimia, inkluzja (hiponimia).

Program Bogusławskiego (1974) zawierał zasady opisu semantyczno-składniowego bazowych wyrażen predykatywnych (reprezentowanych przede wszystkim przez czasowniki). Pierwsza część opisu polegała na ustalaniu niezależnych abstrakcyjnych schematów zdaniowych wraz z ograniczeniami nałożonymi na zmienne, druga część obejmowała implikacje jednostronne i dwustronne, uwzględniające różnice między presupozycjami a implikacjami rematycznymi. Omawiana koncepcja przedstawiała nowatorską typologię semantyczną wyrażen predykatywnych, zawierającą sześć klas predykatów: stawania się, procesów percepcyjnych, zjawisk mentalnych, chcenia, czynności (ruchu spontanicznego) i operacji. Szczególnie wiele miejsca autor poświęcił uzasadnieniu różnicy między dwiema ostatnimi klasami, dowodząc m.in., że czynność istoty żywej nie musi być wykonywana świadomie (np. *człowiek podnoszący rękę podczas snu*), natomiast operacja jako relacja między agensem, patienssem a składnikiem orzekającym (denotującym spowodowany przez agensa stan rzeczy) jest działaniem świadomym; por. np. *Jan zaścieta łóżko kapą., Jan buduje dźwigiem z cegieł na wzgórzu dom.* (Bogusławski 1974: 52–53). Do rachunku predykatów nawiązywał też podział semantyczny czasowników Františka Daneša (1971; por. też Daneš, Hlavsa, Kořenský 1973).

Program składni wyrażen predykatywnych Karolaka (1974) polegał na ustalaniu liczby, charakteru i właściwości implikowanych argumentów. Rozróżniane były argumenty przedmiotowe i nieprzedmiotowe, a w konsekwencji predykaty implikujące tylko jeden rodzaj argumentów i argumenty mieszane. W podziałach predykatów implikujących argumenty przedmiotowe uwzględniano takie cechy argumentów, jak żywotność/nieżywotność, osobowość/niesobowość, a także inne właściwości, charakterystyczne dla argumentów niektórych predykatów, np. pluralność (Karolak 1974: 12); por. *Zjechali się goście*. vs. **Zjechał się Jan.*, *Zbieram jagody*. vs. **Zbieram kwiat na łące*. Program Karolaka obejmował również charakterystykę argumentów z punktu widzenia możliwości i konieczności ich zerowania. Uczony wyróżniał argumenty nieukrywalne (np. *x przewyższa y-a*), ukrywalne (np. *czyta się, mówi się*), ukryte (miejsce, w którym znajduje się *y*, niemające reprezentacji w strukturze powierzchniowej predykatu, np. *x szuka y w z*) i inkorporowane (np. *czym w: catuje czym*) (por. Karolak 1974: 15, 1984: 55).

W niedługim czasie trzy przedstawione programy stały się punktem wyjścia szczegółowego opisu wielu klas syntaktyczno-semantycznych czasowników (por. np. Bojar 1979; Grochowski 1975, 1980; Zaron 1980; Termińska 1983; Danielewiczowa 2002), a parę dziesięcioleci później nawiązywały do nich również koncepcje opisu semantycznego przymiotników (por. Linde-Usiekniewicz 2000; Szumska 2006).

Wspomniany program Karolaka (1974) zapoczątkował trwające ponad 30 lat badania teoretyczno-metodologiczne i empiryczne uczonego w zakresie składni semantycznej języków romańskich i słowiańskich (w tym polskiego), w szczególności dotyczące struktury predykatowo-argumentowej. Karolak wypracował koncepcję stratyfikacji gramatyki od znaczenia do formy. Koncepcja ta ulegała ewolucji merytorycznej i terminologicznej. Jednym z jej przejawów była krystalizacja trzech zhierarchizowanych poziomów składni: składnia semantyczna (pojęć) dominowała nad składnią funkcjonalną (form), a ta z kolei nad składnią szyku (linearną). Pierwsze dwa poziomy, aby różnica między nimi była dostatecznie czytelna, operowały inną terminologią. *Struktura predykatowo-argumentowa* i terminy pokrewne reprezentowały poziom składni pojęć, a *wyrażenie predykatowo-argumentowe* poziom składni form. Karolak (1984, 2002) włączył do zakresu zdania elementarnego (konstituowanego przez strukturę predykatowo-argumentową) komponent modalny, temporalny i lokatywny. Teza ta była dyskusyjna już w latach 70. i 80. XX wieku, kiedy rozwijały się intensywnie badania nad modalnością (Bogusławski 1971). Za dyskusyjne uważano także ściśle powiązanie struktury predykatowo-argumentowej ze strukturą tematyczno-rematyczną, którego konsekwencją była identyfikacja komponentów obu struktur. Karolak (1984, 2002) częściowo zneutralizował swoje dawne stanowisko w późniejszych pracach. Ewolucja poglądów syntaktycznych uczonego jest omówiona w pracy Macieja Grochowskiego (2017).

Struktura predykatowo-argumentowa należy współcześnie do terminów obiegowych w składni i semantyce, rozpowszechnionych w monografiach i podręcznikach (por. np. Grzegorzyczkowa 1996, 2010; Karolak 1984, 2002; Lyons 1984; Szumska 2006).

W latach 1980–1992 został opublikowany, opracowany zespołowo w Instytucie Języka Polskiego PAN, „Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich” (t. 1–5) pod redakcją Kazimierza Polańskiego. Słownik ten zawiera artykuły hasłowe dotyczące ogromnej

większości czasowników rejestrowanych w SJP Dor. Głównym celem słownika jest prezentacja schematów składniowych zdań konstytuowanych przez znaczenia poszczególnych czasowników oraz charakterystyka ograniczeń semantyczno-leksykalnych nałożonych na poszczególne zmienne występujące w schematach.

→ CZASOWNIK, MODALNOŚĆ, STRUKTURA POLIPREDYKATYWNA, ZALEŻNOŚCI SKŁADNIOWE
→ IRENA BELLERT, ZBIGNIEW GOŁĄB, STANISŁAW KAROLAK, JERZY KURYŁOWICZ

Literatura

- Ajdukiewicz, K. 1974. *Logika pragmatyczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ajdukiewicz, K. 1985. „O spójności syntaktycznej”. W K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie*, t. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 222–242.
- Bellert, I. 1970. „On the semantic interpretation of subject-predicate relations in sentences of particular reference”. W *Progress in linguistics. A collection of papers*, red. M. Bierwisch, i K.E. Heidolph. The Hague–Paris: Mouton, 9–26.
- Bellert, I. 1972. *On the Logico-semantic Structure of Utterances*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bellert, I., i Z. Saloni. 1972. „O opisie semantycznym haseł czasownikowych”. W *Semantyka i słownik*, red. A. Wierzbicka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 223–236.
- Bogusławski, A. 1971. „O tzw. modalności zdaniowej”. W *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich*, red. S. Urbańczyk. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 123–128.
- Bogusławski, A. 1973. „O analizie semantycznej”. *Studia Semiotyczne* 4: 47–70.
- Bogusławski, A. 1974. „Preliminaries for semantic-syntactic description of basic predicative expressions with special reference to Polish verbs”. W *O predykcji. Materiały Konferencji Pracowni Budowy Gramatycznej Współczesnego Języka Polskiego IBL PAN. Zawoja 14–16 XII 1972*, red. R. Laskowski, i A. Orzechowska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–PAN, 39–57.
- Bogusławski, A. 1978. „Towards an operational grammar”. *Studia Semiotyczne* 8: 29–90.
- Bojar, B. 1979. *Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Borkowski, L. 1970. *Logika formalna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Carnap, R. 1995. *Logiczna składnia języka*, tłum. B. Stanosz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chafe, W.L. 1970. *Meaning and the Structure of Language*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Chojak, J. 2017. „Jeszcze raz o argumentach i modyfikatorach. Pytania o status fraz przysłówkowych”. *Prace Filologiczne* 70: 129–142.
- Daneš, F. 1971. „Pokus o strukturální analýzu slovesných významů”. *Slovo a Slovesnost* 32: 193–207.
- Daneš, F., Z. Hlavsa, i J. Kořenský. 1973. *Práce o sémantické struktuře věty (Přehled a kritický rozbor)*. Praha: ČSAV.
- Danielewiczowa, M. 2002. *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Fillmore, C.J. 1968a. „Lexical entries for verbs”. *Foundations of Language* 5(4): 373–393.

- Fillmore, C.J. 1968b. „The case for case”. W *Universals in linguistic theory*, red. E. Bach, i R.T. Harms. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1–88.
- Frege, G. 1977. *Pisma semantyczne*, tłum. B. Wolniewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gołąb, Z. 1967. „Próba klasyfikacji syntaktycznej czasowników polskich (na zasadzie konotacji)”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 25: 3–43.
- Grochowski, M. 1975. *Środek czynności w strukturze zdania. Narzędzie, substancja, materiał*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grochowski, M. 1980. *Pojęcie celu. Studia semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grochowski, M. 1984. „Składnia wyrażen polipredykatywnych: zarys problematyki”. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 213–299.
- Grochowski, M. 2017. „Koncepcja składni trójpoziomowej w teorii języka Stanisława Karolaka”. W *MY z NICH. Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego*, red. Z. Zaron, i Z. Greń. Warszawa: Wydawnictwo UW, 95–107.
- Grochowski, M. 2020. „Wpływ logiki formalnej na kształtowanie się polskiej terminologii gramatycznej w drugiej połowie XX wieku”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 76: 71–80.
- Grzegorzczkowska, R. 1996. *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzegorzczkowska, R. 2010. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Heinz, A. 1965. *System przypadkowy języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Husserl, E. 2006. *Badania logiczne*, tłum. A. Póltawski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karolak, S. 1972. *Zagadnienia składni ogólnej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karolak, S. 1974. „O programie składni wyrażen predykatywnych w gramatyce języka polskiego”. W *O predykcji. Materiały Konferencji Pracowni Budowy Gramatycznej Współczesnego Języka Polskiego IBL PAN. Zawoja 14–16 XII 1972*, red. R. Laskowski, i A. Orzechowska. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–PAN, 7–23.
- Karolak, S. 1977. „Z problematyki opisu wyrażen predykatowo-argumentowych”. *Studia Gramatyczne* 1: 75–102.
- Karolak, S. 1984. „Składnia wyrażen predykatywnych”. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 11–211.
- Karolak, S. 1999. „Predykcja, predykat”. W *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 459–462.
- Karolak, S. 2001. „Założenia gramatyki o podstawach semantycznych”. W S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki. Wybór rozpraw*. Warszawa: SOW, 21–61.
- Karolak, S. 2002. *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: SOW.
- Kuryłowicz, J. 1936. „Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. Contribution à la théorie des parties du discours”. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 37: 79–92.
- Kuryłowicz, J. 1948. „Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition”. *Studia Philosophica* 3: 203–209.
- Kuryłowicz, J. 1949. „Proposition et verbe”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 9: 76–79.
- Kuryłowicz, J. 1979. „Derywacja leksykalna a derywacja syntaktyczna. Przyczynek do teorii części mowy”, tłum. D. Kurkowska. W *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów*, red. H. Kurkowska, i A. Weinsberg. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 148–157.

- Linde-Usiekniewicz, J. 2000. *Określenia wymiarów w języku polskim*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Lyons, J. 1984. *Semantyka*, tłum. A. Weinsberg, t. I. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Marciszewski, W. (red.). 1970. *Mała encyklopedia logiki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Misz, H. 1967. *Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*. Bydgoszcz: BTN.
- Pianka, W. 2014. „Jaka jest różnica między predykatem a predykacją?”. *Slavica Wratislaviensia* 159: 321–333.
- Platt, J.T. 1971. *Grammatical form and grammatical meaning. A tagmemic view of Fillmore's deep structure case concepts*. Amsterdam: Elsevier.
- Polański, K. (red.). 1980–1992. *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, t. 1–5. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Przepiórkowski, A. 2017a. *Argumenty i modyfikatory w gramatyce i w słowniku*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Przepiórkowski, A. 2017b. „On the argument-adjunct distinction in the Polish semantic syntax tradition”. *Cognitive Studies / Études Cognitives* 17: 1–10.
- Reichenbach, H. 1967. „Elementy logiki formalnej (fragmenty)”, tłum. J. Pelc. W *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*, red. J. Pelc. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 3–222.
- Russell, B. 1971. *Mój rozwój filozoficzny*, tłum. H. Kraheńska, i C. Znamierowski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Saloni, Z. 1974. „O programie opisu składni czasowników polskich”. W *O predykcji. Materiały Konferencji Pracowni Budowy Gramatycznej Współczesnego Języka Polskiego IBL PAN. Zawoja 14–16 XII 1972*, red. R. Laskowski, i A. Orzechowska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–PAN, 59–81.
- Saloni, Z. 1976. *Cechy składniowe polskiego czasownika*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szumaska, D. 2006. *Przymiotnik jako przyłączone wyrażenie predykatywne. Analiza formalizacji struktur propozycjonalnych w warunkach predykcji niezdaniotwórczej*. Kraków: Universitas.
- Szumaska, D. 2017. „Struktura predykatowo-argumentowa jako narzędzie analizy tekstu: pro et contra”. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 52: 264–277.
- Termińska, K. 1983. *Składnia czasowników kauzatywnych we współczesnym języku polskim*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Topolińska, Z. 1976. „Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencyjna) grupy imiennej w tekście polskim. I. Uwagi ogólne; grupa imienna jako argument scharakteryzowany”. *Polonica* 2: 33–72.
- Topolińska, Z. 1977. „Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencyjna) grupy imiennej w tekście polskim. II. Argumenty niescharakteryzowane, grupy generyczne”. *Polonica* 3: 59–78.
- Topolińska, Z. 1984. „Składnia grupy imiennej”. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 301–389.
- Zaron, Z. 1980. *Ze studiów nad składnią i semantyką czasownika. Polskie czasowniki z uzupełnieniem werbalnym oznaczające relację osobową z argumentem zdarzeniowym*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–PAN.